

Podcast 'Het jaar 1000'

Rijksmuseum van Oudheden

Aflevering 4: 'Venster op de wereld' – releasedatum vrijdag 20 oktober 2023

VO = Voice-over

AW = Annemarieke Willemsen (conservator RMO)

FvD = Floor van Doesburg (projectmedewerker RMO)

VO: In het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden is vanaf 13 oktober 2023 de tentoonstelling *Het jaar 1000* te zien. Conservator Annemarieke Willemsen, van de collectie Middeleeuwen, en haar team deden de afgelopen drie jaar uitgebreid onderzoek naar deze periode. Ook wel het 'midden van de middeleeuwen'. Ze nemen ons in deze vierdelige podcastserie mee tijdens hun ontdekkingsreis.

In de vierde en laatste aflevering van de serie bieden ze ons een *Venster op de Wereld* in het 'midden van de middeleeuwen'. We hebben in de eerste drie afleveringen vooral gekeken naar het gebied van het huidige Nederland. Dat is ook een bewuste keuze. Een bewuste keuze voor de verhalen en in de tentoonstelling ook. Maar er is meer. Annemarieke Willemsen neemt ons mee in dat proces achter de schermen.

AW: De tentoonstelling heeft als uitgangspunt het grondgebied van het huidige Nederland in context. Tussen 900 en 1100 na Christus, vanuit een Nederland van duizend jaar geleden. Dat is ook de bedoeling. Dat is ook iets wat onbekend is en wat we graag willen laten zien. Daarnaast kijkt blijkt dat zij weer, de mensen in die tijd, duizend jaar geleden in het huidige Nederland, een veel groter perspectief hebben, deel uitmaken van een grotere wereld. En wisselend natuurlijk hoe groot die wereld is in je dagelijks leven – er zijn misschien wel mensen die inderdaad net als nu trouwens nooit uit hun dorps zijn geweest, of in ieder geval niet uit Nederland – maar er zijn ook mensen die grotere reizen hebben gemaakt. En los van of ze die reizen wel of niet hebben gemaakt, is er een kennis van netwerken, van handelsnetwerken, van producten, van andere religies, dat soort dingen, anders dan de christelijke. Dus op zich is dat je kijkt vanuit het huidige Nederland, is niet het probleem, zolang je je realiseert dat het daar niet ophoudt. Dus het is een vertrekpunt en geen eindpunt. Ik denk dat dat belangrijk is. En ja, een aantal zijn ook echt realiteit voor mensen van die tijd. Rome is wel echt een ding, zeg maar. En dat is op een bepaalde manier natuurlijk ook Jeruzalem, is een bekende plek. Santiago in Spanje is een bekende plek. Constantinopel zal beslist de roep hebben gehad voor mensen, het beeld wellicht hebben opgeroepen wat het nu nog bij veel mensen doet, die bij Istanbul toch denken aan het Topkapipaleis. En dat zijn natuurlijk dingen uit deze periode aan het Byzantijnse Hof. Dus dat zijn wel echt dingen waarvan ze weten. En andersom, we laten op de tentoonstelling ook een muntschat zien die gevonden is in Karelië, dat is een streek op de grens van Finland en Rusland, waar allemaal Friese munten in zitten. En dat hebben zij beslist gezien, zoals wij kunnen zien nu dat iets een Portugese munt is en niet een Nederlandse, kun je aan die munten prima zien dat die Fries is en niet Russisch. Dus de reikwijdte van bijvoorbeeld handgeld, maar ook verhandelbare, noem eens iets, kruiden, zijden, edelstenen, al dat soort dingen, die zijderoutes liepen natuurlijk door dat hele grote oostelijke deel van Europa, zeker als je geen mercatorprojectie gebruikt, dus een kaart van de wereld met de landmassa's zoals ze zijn, die zijderoutes lopen daar dwars doorheen. En daarmee, dat is de verhaal van kamelen, maar wat ze allemaal mee brengen, je ziet dat in alle kerkschatten zie je die spulletjes terug, die via die enorme routes zijn gekomen. En dat zijn objecten die getoond werden, dus die mensen hebben gezien. Dus ik denk dat eurocentrisme, dus het kijken vanuit Europa, of Nederlandocentrisme, kijken vanuit

Nederland of Hollandocentrisme, hebben we ook nog, dat je echt alleen maar vanuit, nou ja, laten we zeggen de Middeleeuwse equivalent van de Randstad kijkt, is denk ik onvermijdelijk als je daar zelf een product van bent, maar je kunt je volgens mij heel goed bewust zijn van de relativiteit daarvan. En je laten verrassen voor mijn part, en dan laat je je een beetje in Duizend-en-een-Nachten, maar goed, 'betoveren' door die andere werelden.

VO: Die andere werelden – we laten ons graag betoveren. Bied ons dat venster op de wereld rond het jaar 1000. Maar waar begin je? Wat is er te zien en vertellen?

AW: Ok, ik kan daar minder duidelijk wellicht over vertellen, maar het is er allemaal wel. De tentoonstelling wil ook vooral dat doen, wil vooral laten zien dat dat er allemaal is. Het is onvermijdelijk dat ik als Nederlander vanuit Europa kijk, maar ik heb wel tot mijn beschikking de bronnen, de reisverslagen, de boeken, romans zijn er uit Japan rond het jaar 1000 door dames geschreven. Dat zit ook in de tentoonstelling. De kaarten, de gebouwen die er nog staan, de objecten uit al die culturen zijn er ook. En dat was misschien nog wel de grootste *embarrassment of riches*, de grootste overdaad, waaruit je moest kiezen is: wat ga je in zo'n tentoonstelling, waar Nederland centraal staat, het is het Nationale archeologische museum van Nederland waar de tentoonstelling is, laten zien? En we kunnen natuurlijk ook niet pretenderen dat we net zoveel laten zien aan bodemvondsten uit Irak, om eens iets te noemen, dan uit Nederland. Maar wat gaan we wel laten zien? En hoe goed laat dat zien dat je bewust bent van de wereld waarvan onze wereld weer een deel is? En dat vond ik echt een uitdaging, om die balans goed te vinden tussen het eigene wat je zou kunnen herkennen en het eigene van een ander, wat een ander ook wel kan herkennen. En we hebben er bijvoorbeeld voor gekozen; er zit één van mijn favoriete citaat uit deze periode, Al Ghazali zegt dat je niets echt bezit, behalve wat niet verloren kan gaan in een schipbreuk. En dat zit waarschijnlijk, zoals het er nu uit ziet, dat gebruiken we in ieder geval in de tentoonstelling in de introductiefilm, maar dan wil ik het wel in een Arabische taal horen, want daar heeft hij het in geschreven. En ja, dan kan ik het dus straks niet verstaan, maar ik weet zeker dat er mensen op de tentoonstelling zijn die dat wel verstaan. Ik denk dat dat wel iets is wat ik niet had voorzien. We hebben altijd gezegd 'in een Europees perspectief', maar het Europees perspectief blijkt gewoon niet... blijkt niet realistisch, als in: dat het daar nooit bij ophoudt.

VO: Hier even een korte zijstap: een tentoonstelling maken betekent dus ook het maken van keuzes. Eerder in deze serie, in de eerste aflevering, vertelde Annemarieke al dat tijdens het onderzoek bleek dat veel objecten die altijd tot de periodes vóór het jaar 900 of na het jaar 1100 werden gerekend, nu ineens tot de periode van de tentoonstelling bleken te horen. De periode 900 tot 1100 dus. Maar dan nog: is er iets te zeggen over wat we uit de wereld zo rond het jaar 1000 kunnen zien in de tentoonstelling?

AW: We hebben ontdekt dat er veel meer uit de 10de/11de eeuw te tonen is, dus gevonden is, archeologisch overgeleverd, dan we dachten. En dan nog steeds is dat de archeologische drie promille van wat er ooit geweest is. Drie promille vind ik nog steeds behoorlijk aan de hoge kant qua schatting, maar het is geen percentage. En van die handschriften heb ik dat wel eens gevraagd aan bijvoorbeeld conservator Ed van der Vlist van de Koninklijke Bibliotheek. En hij denkt, zij denken, voor deze periode aan een *survival rate* van 3 procent. Dat wil zeggen dat van de boeken die er waren, en boeken zijn natuurlijk al wel een bepaald type object, dat daar 3 procent van bewaard is. En ook dat lijkt me aan de hoge kant geschat. Maar dat betekent dus wel dat er van alles wat je op die tentoonstelling kunt zien, van het houten laddertje tot de gouden oorhangers van Hoogwoud, en van een schaakstuk tot een rijk versierd boek met klassieke teksten, dus teksten uit de Griekse periode, dat al die dingen er in honderdvoud, zo niet duizendvoud geweest zijn. En dat is denk ik wel belangrijk: dat je dus een topje van een ijsberg ziet in materiaal. En daar hebben wij dan ook nog een

keuze uit moeten maken, want je hebt ook nog gewoon praktische bezwaren en ook weemoedigheid. Dus wij hebben weer een keuze gemaakt uit de keuze die eigenlijk de geschiedenis heeft gemaakt voor ons, uit de overlevering.

VO: Verder nu met ons venster op de wereld: er is wel gezegd dat we het jaar 1000 als het begin van de globalisering mogen zien. Annemarieke, hoe zie jij dat?

AW: In de vroege middeleeuwen, nog vroegere middeleeuwen, zien we hetzelfde. Zien we edelstenen uit het huidige India en Sri Lanka die in Nederland in sieraden worden verwerkt. Dus de connecties, ook dingen als de zijderoute, zijn er eigenlijk al heel lang. Dus ik denk niet dat het het begin van de globalisering is. Ik denk wel dat het een, dat je een – opnieuw en volgens mij is dat welk moment je ook zou kiezen, kijk je in een *connected world*, kijk je in een wereld die veel groter is dan het terrein zelf. En als je dan bijvoorbeeld nu vanuit het huidige Nederland zou kijken, dat is dus al iets wat niet bestaat omdat het al een aantal kleinere eenheden zijn, die bisdommen die dan weer vallen onder, in principe onder de bisschop van Utrecht en via hem weer onder het Heilige Roomse Rijk, onder keizers en ook onder de paus trouwens, die natuurlijk altijd in Rome zit in deze tijd. Nederland is, het huidige Nederland is helemaal natuurlijk niet zo groot om te beginnen. En ook dat Heilige Roomse Rijk, dat is al veel groter met het hele huidige Duitsland en een stuk van Polen en dan nog; dat ziet er eigenlijk al best wel groot uit als je kijkt naar een huidige wereldkaart, of een kaart van Europa, nou – laten we zeggen een wereldkaart. Want onze wereldkaarten zijn eigenlijk allemaal vanuit het westen bekeken. Ze zijn allemaal met een wat een mercatorprojectie heet, dus in de 16de eeuw door Mercator uit Antwerpen geprojecteerd op een wereld waarbij Europa nadrukkelijk centraal staat. En dat betekent, omdat de wereld een bol is, dat de gebieden daar omheen heel erg vervormen. En zo gauw je een andere projectie van de wereld bekijkt, valt op hoe groot bijvoorbeeld Rusland is, het huidige Rusland, een enorm gebied is. En dat is rond 1000 het Rijk van de Rus, het Rijk van Kiev. Die hebben dus een enorm wereldrijk, wat veel en veel groter is dan dat kleine Heilige Roomse Rijkje daar aan die noordwestkant van die landmassa. Hetzelfde geldt natuurlijk voor Azië en voor Afrika. Die zijn veel en veel groter dan ze in onze hoofden zijn. En mensen schatten dus bijvoorbeeld landen in Afrika ook altijd heel klein in, omdat ze zo gewend zijn om naar een kaart te kijken die Europa centraal stelt. Dus dat is van belang. En inderdaad toen we gingen kijken met het project, met name met stagiair Floor van Doesburg, mijn ‘ambassadeur wereld’ in het project, naar wat er belangrijke dingen zijn in die tijd in de rest van de wereld, komen daar allemaal enorme rijken – belangrijk, machtig, rijk – met heel veel mensen, ook allemaal heel veel meer mensen dan hier, in de rest van de wereld. Dus dan kijk je naar: India is heel groot, China, Japan - een periode ook met een keizer, een keizerlijk hof in Japan en samoerai en dat soort dingen. Mexico ook en daar weten mensen misschien nog wel van dat zij bijvoorbeeld ook heel veel naar de sterren keken en heel nauwkeurig dat soort dingen deden. En dat is dus niet alleen daar en niet alleen hier en niet alleen in de Arabische wereld, maar dat doen ze dus eigenlijk met z'n allen. En er zijn ook reizigers die tussen die gebieden pendelen, nog niet naar Mexico natuurlijk, hoewel... in ieder geval, dat wil niet zeggen dat er geen kennis verspreid raakt. Dat is ook een misverstand. Als jij niet van A naar B gaat, dat niet iets met tussenpozen wel van A naar B kan, al is het alleen maar kennis. Bijvoorbeeld, het is een periode, bleek toen, van de grootste verspreiding van het boeddhisme ter wereld ooit. En als je dat op een kaartje ziet, dat is echt gigantisch. Dat is daarvoor en daarna nooit meer zo groot geworden. Dus als je kijkt naar, ja, ‘alles is altijd beter geworden’ – niet vanuit die wereld gezien, die religie gezien bijvoorbeeld, is dat daarna kleiner, ingekrompen. En ook natuurlijk, het huidige Iran: die gebieden, de Arabische wereld, daar zitten steden met honderdduizenden, misschien wel een miljoen inwoners, dat is er in Europa natuurlijk helemaal niet. De meest recente schattingen voor Rome rond het jaar 1000 zijn tussen de 15 en de 25 duizend inwoners. En dat is wel echt een grote stad en ook een belangrijk machtspunt. Dat betekent ook dus dat je naar dunner bevolkt gebied kijkt.

En we weten allemaal dat dat niet per se een nadeel is. Dus de wereld is eigenlijk altijd groter geweest, dus dat is niet iets wat in de renaissance is gebeurd of wat met de komst van de vliegtuigen is gebeurd of met de komst van internet. Dat is ook al veel eerder, kennen ze die wereld wel.

VO: Al meerdere keren tijdens deze serie spraken Annemarieke en haar team over een *connected world*: een wereld die met elkaar in verbinding staat in de periode 900 tot 1100. Maar hoe werkt dat precies? Zijn daar voorbeelden van te geven? Van die wereld vol verbindingen in kaart brengen als wetenschapper?

AW: We kunnen bijvoorbeeld uit de archeologische vondsten van allerlei producten langs de Afrikaanse kusten bijvoorbeeld zien dat zij, de contacten die zij hadden, die blijken daaruit. En dus ook dat daar reizigers zijn geweest, nou ja, uit bijvoorbeeld Al Andalus, dat is wat nu Zuid-Spanje is, dat natuurlijk een nadrukkelijke connectie via Noord-Afrika met de rest van Afrika had. En dat wordt heel vaak natuurlijk, ja, daar komt het goud vandaan en daar komt deels ook wel goud vandaan. Maar daar is natuurlijk veel meer gebeurd. En het Midden-Oosten, het huidige Midden-Oosten, dat is naar al die kanten – wij zeggen: Arabische kennis komt in de Westerse wereld binnen, maar die Arabische kennis komt ook in bijvoorbeeld China binnen. En Chinese kennis, Japanse kennis hebben wij nog veel minder goed in beeld. Kijk, Arabische boeken uit de 11de eeuw kan ik zelf al niet lezen, maar we kennen natuurlijk wel gewoon veel mensen die dat kunnen lezen. Maar ook in Nederland kennen we weer relatief minder mensen direct in onze eigen omgeving die bijvoorbeeld de Koreaanse bronnen uit de 10de eeuw of de 11de eeuw kunnen lezen, terwijl die er wel zijn.

VO: Laten we daar verder op ingaan. Onderzoek doen naar die *connected world*. We pakken er voor deze aflevering van de podcast drie voorbeelden uit. Onderwerpen die ook in de tentoonstelling te zien zijn. Annemarieke noemde hem al als ambassadeur wereld. Maar we maken nu echt kennis met Floor van Doesburg.

FvD: Ik ben Floor van Doesburg. Ik werk mee als projectwetenschapper aan het jaar 1000., voornamelijk gericht op wat er in de rest van de wereld gebeurt.

VO: Om de vraag toch nog maar eens te stellen: waarom eigenlijk de rest van de wereld binnen dit onderzoek?

FvD: Sowieso is het altijd belangrijk om in een bredere context te kijken. De landsgrenzen die wij nu kennen, die bestaan niet in die tijd. En zowel in handel, in de reizen die mensen maken en de kennis die gedeeld wordt, dat komt niet alleen uit West-Europa, maar juist ook uit andere delen van de wereld. En het is daarom ook belangrijk om die bredere context terug te kunnen zien en daarmee beter te begrijpen wat er precies speelt en wat er gebeurt.

VO: Duidelijk. We richten ons nu op een gebied waar Floor zich voornamelijk in heeft verdiept binnen zijn eigen onderzoek. Mapungubwe. Of meer specifiek, het koninkrijk van Mapungubwe in zuidelijk Afrika. Dit rijk kende een bloeiperiode in de 10de en de 11de eeuw en controleerde de handelsroutes in delen van het huidige Zuid-Afrika en Zimbabwe. Floor, zou je wat meer over je eigen onderzoek kunnen vertellen?

FvD: Mijn specialisatie wat het materiaal betreft is kralen. En dat is een enorme belangrijke *marker* ook voor de handel die tussen de gebieden plaatsvindt. Er worden heel veel glazen kralen vanuit Indonesië en vanuit India geïmporteerd en die komen in Mapungubwe terecht. Dat glas, daar zijn indicaties voor dat dat ook geproduceerd is in het Midden-Oosten, in West-Azië en vanuit daar naar Indonesië gaat en dan naar India gaat. Daar in kralen geproduceerd wordt en dan geëxporteerd wordt naar zuidelijke Afrika. En dat gebeurt vanaf eind 9de eeuw, begin 10de eeuw. En dat was voor

mij een realisatie dat de wereld veel groter is in die tijd dan dat we ooit wisten. We wisten het wel, maar meer dan dat we misschien ons ooit realiseerden. Ik denk dat dat ook heel erg spreekt voor wat er in de rest van de wereld gebeurt. Sowieso, het jaar 1000 is een moment dat de hele wereld zich steeds meer met elkaar verbindt. En zo'n voorbeeld, en dat gebeurt onder andere door handel, dat hoeft niet alleen, dat hoeft niet de grootste bewegingsfactor te zijn, maar het is wel een mooi voorbeeld over hoe de hele wereld veel meer verbonden met elkaar is dan dat we mogelijk dachten over die periode. En dat laat ook weer zien dat die bredere context eigenlijk altijd heel erg nodig is om te begrijpen, omdat je door die verbintenis juist heel erg ziet dat gebieden niet los van elkaar gezien kunnen worden.

VO: Floor beschrijft hoe en wat voor effect handelsroutes kunnen hebben op de lokale ontwikkeling van bijvoorbeeld taal. Ook rond het jaar 1000.

FvD: Mijn specialisatie binnen de archeologie ligt in Zuid- en Zuidoost-Afrika. En dan gericht op kralen die verhandeld worden, die geïmporteerd worden uit andere gebieden. Maar die komen niet zomaar opeens in Zuid-Afrika. Het gebeurt aan de hand van handelsroutes die zich al vormen in Oost-Afrika. En langs de Swahilikust, wat sowieso een heel mooi voorbeeld is van een soort samenkomst van verschillende culturen. De taal Swahili is al een combinatie van Hindu, Arabisch en Bantu, wat een Afrikaanse talengroep is, die daar door die handel bij elkaar zijn gekomen en een eigen taal gevormd hebben, als het ware. En dat gebeurt zo rond deze periode, ietsjes daarvoor, van de Swahili-taal, dat wordt in een soort versnelling gezet op het moment dat de handel ook toeneemt. De 9de, 10de eeuw is wel een beetje wanneer dat gebeurt.

VO: Verder nu met Mapungubwe: Floor neemt ons verder mee in wat we weten over de hoofdstad van het koninkrijk, waarover hij al eerder sprak. Het koninkrijk is vernoemd naar de hoofdstad.

FvD: Hoe Mapungubwe er eigenlijk uit ziet is een heuvel met daar op eigenlijk ongemetselde stenen muren en dit wordt gelinkt aan de elite die in de stad woonde. Het is een beetje de vraag of het nou een koning is geweest of hoe het politieke landschap er daar uit zag. Dat is een vrij heftige discussie die nu gehouden wordt onder academici. Maar we weten dat er een elite woonde en die woonde op een verhoging op de heuvel en daar vinden we ook best wel veel goudmateriaal terug. Wat uit de goudmijnen komt in de buurt van de stad. En dat goud is een van de belangrijkste exportproducten geweest voor de stad zelf. En is ook vrij gelimiteerd aan alleen de elite zelf. Dus dat wordt wel vrij sterk gecontroleerd in die regio. En ja, verder is het lastig om te zeggen wat precies voor de non-elite, dus de 'gewone mens', tussen aanhalingstekens, hoe het leven daar was. Er is wel onderzoek geweest buiten het heuvelcomplex, maar nog niet heel veel. En het is hoogstwaarschijnlijk zo dat er best wel veel mensen zo rond de heuvel woonden, omdat er veel vloeren terug zijn gevonden.

VO: Tot zover Mapungubwe en het zuidoostelijke deel van Afrika. We zoomen wat verder uit en gaan kijken naar het continent Afrika. Annemarieke Willemsen haalde het eerder al aan: mensen in het westen hebben de neiging, afhankelijk van het soort kaart van de wereld waar je naar gewend bent te kijken, om Afrika als 'klein' te zien. Of misschien om Afrika als één land te beschouwen. Maar Afrika is enorm. En in die periode, 900 tot 1100, ontstonden en bloeiden er ook verschillende interessante rijken op het continent. Floor geeft een overzicht. Wel wederom met handel als belangrijke rode draad door zijn betoog.

FvD: Je hebt ook West-Afrika waar enorm veel belangrijke handelsplaatsen liggen, maar ook hele belangrijke rijken. En daar vind je het Ghanese Rijk, je vindt het rijk van Yve Yve. Je vindt het rijk van Gao, wat een belangrijk staat is die handel drijft over de Sahara heen. Waar je toch best wel gespecialiseerd voor moet zijn, want het is best wel moeilijk, een moeilijk stuk om doorheen te komen. In het noorden van Afrika vind je, in het noorden en noordoosten, vind je het Fatimidische

Rijk, wat zich vestigt in Egypte. Je hebt Kanem-Bornu, wat belangrijk is in wat nu Tjaad genoemd wordt. Dus Afrika is ook niet; ik ben dan zelf gespecialiseerd in Mapungubwe en ik vind dat zelf ook een van de meest interessante regio's voor wat Afrika betreft en de geschiedenis van Afrika betreft, maar ook in het verleden zie je dat Afrika niet te linken is aan één land of aan één regio, maar dat het juist een hele grote groep, het is een heel groot continent waarin in heel veel verschillende gebieden ook heel veel verschillende rijken ontstaan die hun eigen samenlevingen vormen met een eigen cultuur, met een eigen materiële cultuur, maar wel eigenlijk altijd met elkaar verbonden zijn. En dat is voornamelijk door handel.

VO: Handel blijft dus terugkomen. Maar hoe moeten we ons dat voorstellen zo rond het jaar 1000?

FvD: Handel is sowieso in die periode niet één persoon die meteen het hele Afrikaanse continent afreist. Handel gebeurt heel veel aan de hand van tussenstops op markten, waarbij een bepaalde handelaar een bepaalde route heel goed kent en dat stuk dan aflegt. En zeker de handel die over de Sahara heen gaat is daar een heel mooi voorbeeld van omdat dat niet, een stuk woestijn is niet zomaar iets wat je door kunt steken, dus daar moet je best wel gespecialiseerde kennis voor hebben om dat te kunnen doen. En uiteindelijk komt er zout bijvoorbeeld uit Ghana komt er wel, uit het rijk van Ghana, wat trouwens niet in hedendaags Ghana ligt, maar uit het rijk van Ghana komt wel in Europa terecht bijvoorbeeld. En goud ook, een belangrijke wat ook in Europa terecht komt. Dus het reikt wel ver. Hoe ver dat uiteindelijk is, is lastig aan te duiden. Zeker onder islamitisch bewind in Spanje vinden we heel veel goud ook terug wat meer uit islamitische landen uit Afrika komt.

VO: We verplaatsen ons naar een ander deel van de wereld rond het jaar 1000 en reizen mee met een zogeheten 'VIP' uit de tentoonstelling in het Rijksmuseum van Oudheden. In dit geval een IJslandse vrouw die ons via Nederland naar Rome en uiteindelijk via Groenland naar Noord-Amerika brengt. Annemarieke vertelt haar verhaal.

AW: Er is een IJslandse vrouwelijke pelgrim die Gudrid heet en haar reisverslag naar Rome en terug is bewaard gebleven. Zij is gereisd naar de paus via Utrecht. Dat is waar de Nederlandse connectie ook zit. En weer terug. En zij is bij de groep mensen ook die per schip oversteekt naar Noord-Amerika. Althans, zij is bij de groep mensen die zich daar gesetteld hebben. Maar uiteindelijk is die nederzetting in L'Anse aux Meadows, zoals het zo mooi heet, in Newfoundland – 'nieuw gevonden land' – is maar van korte duur geweest. Het is daar opgegraven, dus we weten echt 100% zeker dat daar mensen uit Noord-Europa, uit Scandinavië, geweest zijn. Dat is dus niet iets waaraan getwijfeld wordt, of Amerika eerder ontdekt is dan... los van het feit dat de mensen die er woonden het altijd al wisten. 'Ontdekken' is natuurlijk echt een beladen term, dat is terecht overigens. Iemand kan er voor zichzelf voor het eerst van horen, maar daarvoor bestond het ook al. Maar het is niet omstreden dat de Vikingen daar zijn geweest, want er is een nederzetting gevonden. Het is wel duidelijk dat die nederzetting vrij kort van duur is, dus er zijn boerderijen gevonden die naar onze mening maar één generatie of maximaal twee hebben bestaan. En het is in het nieuws geweest in 2021, dat dat in 1021 is, dat dat gebleken is uit het onderzoek. Dus dat daar in ieder geval gedateerd hout uit 1021 is gebruikt. Volgens traditie is die oversteek natuurlijk van Leif de Grote, van Leif Ericsson en dat zou rond het jaar 1000 zelf zijn geweest. En ja, dan heb je een tijdspanne in beeld van een generatie of misschien twee dat ze daar zijn geweest. Ze hebben die nederzetting ook opgegeven en voor zover wij tot nu toe weten zijn er geen sporen dat er later op diezelfde kusten nog meer mensen uit IJsland of Groenland zijn geweest. Maar ik denk dat bij dit soort dingen ook belangrijk is je te realiseren dat je niet in één keer hoeft. Je hoeft niet in één keer over te varen. Die Vikingen, wat natuurlijk ook, laten we zeggen, Scandinavische groepen zijn, vaak groepen jonge mannen ook trouwens. Jonge mannen die nog een hoop te winnen hebben en wel echt een beetje zucht voor avontuur en vooral nog niet te veel te verliezen hebben thuis. Dat zijn dus, vanuit Scandinavië dus, zijn dat de mensen

die op reis gaan, buit veroveren, plunderen ook en met buit beladen terugkeren en daarmee Vikingen zijn geworden. Nou, die Vikingen, dat begint natuurlijk in Scandinavië, huidig, Noorwegen, Zweden, Denemarken vooral. Maar zij steken natuurlijk eerst over naar de Shetlands en dan naar Groenland en dan naar IJsland of andersom. Dus zij maken stapjes. En de laatste overvaart is best een knappe, maar niet een hele lange. En we weten eigenlijk ook toch vrij zeker dat ze daar misschien ook helemaal niet op hadden gerekend; ze waren daar een beetje aan het *exploren*. Van: is er een land waar we kunnen wonen? Bij voorkeur een beetje groen, een beetje vruchtbaar, een beetje bewoonbaar. Ik denk dan ook altijd: waren ze bewust op zoek naar een land waar je wijn kon verbouwen? Omdat zij het natuurlijk *Vinland* noemen en dat heet naar wijn. Maar goed, in ieder geval zijn ze wel degelijk op zoek naar land. Maar er is eigenlijk geen enkele reden om aan te nemen dat zij gehoord hadden dat daar land was of hoe het daar heette. Het kan ook best dat ze daar per ongeluk terecht zijn gekomen. Maar het kan ook best dat ze het wel wisten en dat ze ernaar op weg waren. Wat we weten is dat ze in ieder geval een soort kompas bij hadden. Dus dat ze konden, maar goed, los van, zonder kompas kun je ook navigeren. Ook daar wordt een beetje neerbuigend over gedaan. Van: je kon kijken naar de sterren en naar de stromingen en gedrag van dieren in zee. Kom je een grote vinvis tegen dan ga je de goede kant op, zeg maar, want die leggen een bepaalde route af. Maar dan vergeet je dus dat bij al die boeken uit deze tijd, al die kennis die in ieder geval te boek is gesteld en dus ook rondhing, kennis kan rondhangen, zo simpel is het, dat daar heel veel heel gedetailleerde sterrenkunde bij was. Dus navigeren op de sterren: ja, het is ook altijd een beetje hoe je erover praat. Zeg je van: 'ze hadden nog geen kaart', dat is trouwens niet waar. Wij hebben die kaart niet meer, dat is weer wat anders. Maar ook als je op zee bent is een papieren of een perkamenten kaart natuurlijk sowieso helemaal geen handig ding, is dan die sterrenhemel veel zekerder. Maar wel instrumenten om naar sterren te kijken, instrumenten om dat te begrijpen, zijn precies juist in deze periode heel populair, komen heel snel op in het westen vanuit die Arabische wereld. Dat komt omdat die reizigers, die navigatoren, die kennis aan elkaar doorgeven. Dus die zeggen: 'nou goed, je weet dat je als je dit doet en dat doet met je handen, dat je zo'n hoek maakt en dat je dan die... nou, we hebben hier nu een apparaatje, daar kun je dat mee. Handig! Hoe noem je dat? Het heet een astrolabium. Ok, leuk. Mag ik die houden? Nou, wat bied je? Maar ja, ik kan thuis wel een nieuwe krijgen, dus ik ga dit even duur verkopen.' Dus ik zie dat ook heel letterlijk. Een 11de-eeuws astrolabium is een fantastisch ding om te zien, want je hebt nog steeds nu ook een leerboek nodig zelf om te begrijpen hoe ding werkt.

VO: Het begrip VIP kwam al voorbij. Enkele historische personen die te vinden zijn in de tentoonstelling in Leiden. We hebben het in deze aflevering over het venster op de wereld. Floor nam ons al mee naar Afrika en Annemarieke met Gudrid naar Noord-Amerika. We beloofden ook een derde onderwerp: nu introduceert Annemarieke een VIP, waarin veel verhalen en inzichten uit deze hele podcastserie en uit het onderzoek van Annemarieke en haar team samen komen.

AW: Op zich is, wat ik dan weer leuk vind, is dat we ook die mensen, laten we zeggen de VIPs uit die tijd, die je ook uit alle landen van de wereld natuurlijk hebt, dat die vaak die werelden heel erg in zich verenigen, op een manier die wij ons toch nauwelijks kunnen voorstellen. En een van mijn favoriete figuren daarin is Gerbert van Aurillac, dat is een Franse herdersjongen, die wordt opgevoerd bij de Benedictijnen in een klooster en die gaat op reis en die reist vooral in de Arabische wereld. En die heeft veel kennis over de, ja, wij zeggen over de abacus, maar het is eigenlijk vooral het tellen zonder abacus. Dus tellen met Arabische cijfers naar het westen gebracht, daar heeft hij traktaten over geschreven zelf, maar ook dat astrolabium – het gebruik daarvan. En ja, het is misschien al verrassend dat je een monnik Arabische kennis over geometrie en wiskunde en sterren ziet vertalen, maar nog spannender wordt het als je weet dat hij bisschop van Ravenna is geworden en vervolgens paus in Rome. Hij is dé paus in het jaar 1000, Sylvester II. Zijn achtergrond is dus vanuit klooster,

reizend, Arabische wereld, zelf Arabisch geleerd of mee vertaald, traktaten en dan vervolgens toch paus, waarvan wij denken: dat is een heel ander soort functie. En in deze tijd is dat dus, verenigd zo'n persoon, zo'n Sylvester II dus, dat al helemaal in zich. Dan kan je dus in, dat heb ik gedaan, in de Vaticaanse bibliotheek in Rome, kun je traktaten zien die daar bewaard zijn omdat ze door een paus van duizend jaar geleden geschreven zijn over het gebruik van Arabische cijfers in plaats van Romeinse cijfers.

VO: We naderen het einde van onze luisterreis. Annemarieke deed voor deze tentoonstelling en het bijbehorende publieksboek dus onder andere onderzoek in de Vaticaanse bibliotheek. En dat is gaaf. Net als de boeken en andere objecten waar je dan mee mag werken.

AW: Ja, maar het is sowieso... ja, een boek van duizend jaar oud is een heel gaaf ding. Gewoon om te beseffen, niet alleen omdat het mooi kan zijn, maar ook omdat mensen het in handen hebben gehad. En niet alleen duizend jaar geleden, toen het geschreven is en gebruikt, maar ook in de periode ertussen. Dat vind ik altijd leuk. Dus boeken hebben gebruikssporen van een heleboel mensen die het eigenlijk ook hebben mogelijk gemaakt dat het boek er nog is, zeg maar. En vaak weten we dat ook, van wie de boeken heeft gehad. Dus echt ook bibliothecarissen van hele belangrijke collecties zeggen: zet vooral je naam in een boek als je het koopt en de aankoopdatum. Want weet je, de toekomstige... ja, we hebben dat inderdaad. Eén van de boeken in de tentoonstelling is *Het Evangeliarium van Egmond*. Het *E van E*, zoals ze het daar graag noemen bij de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag waar het bewaard is. Eén van toch wel de belangrijkste boeken, voor Nederland althans, uit de periode rond het jaar 1000. Maar daar is onder andere in de 11de eeuw in geschreven dat het op dat moment in het klooster in Egmond was. Daarom heet het ook het Evangeliarium, dus het evangelieboek van Egmond. Maar ook nog in de 16de eeuw is daar nog iemand die heeft er iets ingeschreven. Dus dan weten we ook dat dat boek daar nog is. En als je het echt op je tafel hebt en je mag erin bladeren dan merk je ook dat zo'n boek heel tactiel is. Dus heel erg, het is heel erg... je voelt waar mensen het vaak hebben vastgepakt, welke stukken het meest gebruikt zijn. Soms zijn er, ik heb een boek gezien uit de 11de eeuw waar ze een soort strookje hebben gesneden aan de zijkant en dat teruggevouwen is, zodat je een bladwijzertje krijgt zodat je meteen die bladzijde kunt openslaan. Soms zit er een gat in, dan zie je door het gat de volgende bladzijde. Het is echt een bijna een levend ding, dat is echt heel gaaf. Ja, objecten van duizend jaar geleden, op het moment dat je realiseert dat mensen er toen iets mee gedaan hebben toen vastgehad hebben en ook vaak daarna nog, omdat we ze nog hebben. Ja, bij archeologie is het natuurlijk juist dat we ze nog hebben omdat niemand er meer iets heeft mee gedaan omdat het toen in de grond is terechtgekomen, weggegooid, verborgen, dat ze het niet meer wilden hebben, niet meer nodig hadden of hoopten het later nog eens een keer te kunnen komen opgraven en dat is niet gelukt. Dat even samengevat. Maar voor alle andere objecten, dus voor de handschriften, boeken, kunstobjecten, uit schatkamers, die oorkondes, zo'n astrolabium, dat is al die tijd boven de grond van bezitter naar bezitter gegaan. En dus heel veel generaties mensen met allemaal, ja, verschillende kleding aan, hebben het allemaal gebruikt, begrepen en doorgegeven weer. En met die objecten is hun sfeer, hun cultuur, hun dingen meegegeven natuurlijk. En natuurlijk gaat zo'n Silvester II het Arabische astrolabium, de werking uitleggen en de opschriften die je nodig hebt, vertaald in het Latijn, zodat je - kort daarna zien we dus de eerste astrolabia, die precies hetzelfde zijn, alleen dan met Latijnse opschriften.

VO: Met dat astrolabium, overigens een instrument om hoeken mee te meten, noemt Annemarieke een voorbeeld waarbij we kunnen zien en volgen hoe kennis zich, in dit geval via paus Silvester II, verspreidde vanuit de Arabische wereld. Annemarieke wijst ons er tenslotte echt op dat het lang niet altijd zo werkt. Dat de verspreiding van kennis lang niet altijd goed te traceren en bestuderen is.

AW: Ook iets wat ik altijd heel belangrijk vind is, er wordt ook bijvoorbeeld op social media heel vaak, ja, je ziet heel vaak middeleeuwse afbeeldingen van olifanten, die zijn ook wel vaak heel leuk. En dan staat er van: dit is getekend dat iemand nooit een olifant had gezien. Maar sinds wanneer is dat nodig? Ik had als kind ook al een olifant getekend toen ik er nog nooit één – laat staan in het wild – had gezien. Dus dat is een misverstand, dat alles eigen waarneming moet zijn. Kennis raakt heel erg verspreid van boek naar boek, van mond op mond, van verhaal naar verhaal. Op die manier is er dus ook heel veel kennis verspreid en ook heel veel verhalen en ook religie bijvoorbeeld verspreid zonder dat je daar een schriftelijke neerslag van hebt. En dus kun je daar de gevolgen vaak van zien, maar niet per se het proces bestuderen omdat je dat aan de hand van schriftelijke bronnen zou willen doen en die er niet altijd hoeven te zijn, nog te zijn of überhaupt zijn geweest.

VO: Mensen verplaatsen zich. En met mensen verplaatsen ook ideeën, kennis, religie, muziek, objecten en zoveel meer zich over de wereld. Hoe dat werkte en onderzocht wordt, wat daarbij de uitdagingen zijn en wat het op heeft geleverd aan kennis, hebben Annemarieke en haar team in deze serie uitvoerig met ons gedeeld. Hopelijk was dit ook voor jou een mooie, leerzame ervaring.

Dit was de vierde en laatste aflevering van de podcastserie *Het Jaar 1000* van het Rijksmuseum van Oudheden, horend bij de gelijknamige tentoonstelling in Leiden die van 13 oktober 2023 tot en met 17 maart 2024 te zien is. Dank voor het luisteren naar en volgen van onze reis naar het midden van de middeleeuwen. Vergeet niet de podcast te delen met iedereen die jouw interesse deelt. Een waardering en review stellen we uiteraard zeer op prijs. Feedback op deze allereerste podcastserie van het Rijksmuseum van Oudheden is ook meer dan welkom. Mailen mag naar educatie@rmo.nl. Kijk voor meer informatie over de tentoonstelling of over deze en andere podcastseries van het Rijksmuseum van Oudheden op www.rmo.nl